

gazi rózsza és mű fülemüle

A gyermeki Hans Christian Andersen meséiben és történeteiben

Csáth Géza azok közé az emberek közé sorolja Hans Christian Andersent, „akiknek van belsejük, van egy nehezen hozzáférhető varázsfiókjuk, amelyben egyéniségük rejtezik, s amelybe nem mindenkinek adatik bepillantani”.¹ Ha kezünkbe vesszük szövegeit, véli Csáth, érezzük a lelkével való kapcsolatot, mintha levelet olvasnánk, amely csak nekünk szól.

Meséinek első magyar fordításai óta, a szecesszió át egész kortársainkig (mondjuk, egy Hamvas Béláig) rengeteg szerző merített ihletet Andersen személyéből és opusából. A magyar irodalomban azonban még napjainkban sem született meg a mű egy mélyebb, mindent átfogó elemzése. A nagy dán író tehát még mindig „nem eléggé ismert, nem tanulmányozták át eléggé”.²

A szakirodalom a mindennapi beszédhez közel álló előadásmódját, humorát, lirizmusát emeli ki legtöbbször, az író azon tehetségét, ahogyan a közönségesről és látszatra jelentéktelenről is tud mesét mondani. Ellenben van benne elég gyermeki és feminin vonás is, ahogyan azt már régen felismerte Babits Mihály. „Andersen akként gyermeteg, ahogy a nők szoktak gyermetegek lenni. Egész különösen feminin zseni.”³ Művészete is nőies,

¹ Csáth Géza: *Friss könyvek*, in: *Ismeretlen házban II*. Kritikák, tanulmányok, cikkek, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977, 375.

² Petar Vujičić: *Slavni i nepoznati Andersen*, in: Hans Kristijan Andersen: *Bajke i priče*. Nolit, Beograd, 1992, 419.

³ Babits Mihály: *Regény, mese és vers*, in: *Az európai irodalom története*. Európa Könyvkiadó–Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1957, 425.

mondja Babits, „szeszélyes csapongása, érzelmessége, gyengéd stílja, s kicsiségek szinte japános kedvelése. A női kézimunkák és csecsebecsék művészetére emlékeztet ez”⁴.

Andersen egész írói univerzumát áthatja a dolgok egyfajta gyermeki felfogása. Már fiatal költőként „anticipálja szerzői világát és szemléletét”, szögezi le Mladen Bičanić, jellegzetes vonásait pedig „a fantázia gazdagságában, az élénk képzeletben és a gyermekszemmel észlelt világ kirajzolódásában”⁵ ismerhetjük fel.

Ez a „gyermeki” keresztülszövi meséinek több rétegét is (sőt egyes történeteiben is föllelhető – melyek nem mindig gyermeki olvasmányok).

Elsősorban a szerző gyermekhőseit kell megemlítenünk. Van, aki Hans Christian Andersen meséinek alapvető értékét abban látja, „hogy többnyire maguknak a gyermekeknek az életét ábrázolja”.⁶ Mindenesetre az ő gyerekei igazi gyermekek a szó szoros értelmében. Kíváncsi, eleven, türelmetlen kis lények, olykor rosszkodnak is – gondoljunk csak a kisfiúra a *Bodza-anyakából*, akinek még száraz időben is sikerül átáztatnia a cipőjét –, de a legeslegjobban mégis játszani szeretnek. Gyakorta ez a játék valamilyen kellemes és intim atmoszférájú szobában zajlik, ahol az apróságok biztonságban érezhetik magukat. Az író enteriőrjeiben a cserépkályhában halkan pattog a tűz, a falakon arcképek függnek, a padlón hatalmas, orosz-lándíszes tetejű kínai vázák pompáznak, hintaszékek, selyemhuzatú heverők állanak, a szoba közepén pedig kötelezően ott egy nagy asztal, tele képeskönyvekkel, játékszerekkel, „amelyek százszor száz tallérba kerültek” (*A fenyőfa*). A kis Eliza is olyan könyvet lapoz, „aminek fél ország az ára” (*A vadhattyúk*). Andersen tehát nagyon jól ismeri a gyerekeket és ezt a gyermeki, mindent felnagyító, eltúlzó gondolkodásmódot. Az élénk gyermeki fantázia talán *A pásztorlány meg a kéményseprő* című mesében jut leginkább kifejezésre. Az ódon, megfeketedett, cikornyás faragványokkal ékesített almárium ormán „egy faragott alak állt, nevetséges formájú ember”. Kecskelábú, hosszú szakállú, még szarvat is visel a homlokán. A szobabéli gyerekek elnevezik „Bakkecskelábú Fő- és Altábornoki Örmesterkapitánynak”, mert ez a név mulatságos, és igen nehéz kimondani.⁷ A gyermeki képzelőerő az egyszerű botot is képes életre kelteni, amely „felnyerít és igazi lóvá válik” (*A jégszűz, Bodza-anyakóka*), a virágok pedig az éj beáll-

⁴ Uo.

⁵ Mladen Bičanić: *Luđak, ljubavnik, pjesnik - ili sve to pomalo*, in: <http://www.walter.ba/arhiva/br132/KNJIZEVNOST.html>

⁶ Slavica Panić: *Čarobni svet Hansa Kristijana Andersena*, in: Hans Kristijan Andersen: *Devojčica sa šibicama i druge bajke*. Izdavačka kuća „Dragan Laković”, Saraorci, 1996, 90.

⁷ A dán eredetiben ez az elnevezés egyetlenegy hosszú szót tesz ki, a fordítások általában nem tudják visszaadni. Vö.: Josip Tabak jegyzete, in: Hans Christian Andersen: *Bajke i priče*. Mladost, Zagreb, 1981, 171.

tával ugrándozni kezdenek, bált rendeznek (*Idácska virága*). Írónk is tudja, hogy a szárnyaló gyermeki képzeletnek nincsenek határai, és azt is, hogy a gyermekkor tele van csodákkal: Rudi az állatokkal is tud kommunikálni, mert „az a kisgyerek, amelyik még nem tud beszélni, kitűnően megérti a tyúkokat és a kacsákat is” (*A jégusz*).

Szóval, Andersen gyermekei nevetséges szavakat találnak ki, „vendégesdit” játszanak, meglovagolják nagyapó sétapálcáját, színes albumokat lapozgatnak („Kay és Gerda kinn ültek a csöppnyi kertjükben, és állatokat meg madarakat nézegettek egy nagy képeskönyvben.” *A hókirálynő*), vagy éppen babáikkal és ólomkatonáikkal vannak elfoglalva. A takaros kis papírmásé kastély, melyet *A rendíthetetlen ólomkatonában* pillantottunk meg az asztalon, kedvenc játéka Hjalrnak (*Ole Luköie*) és Vilmosnak is (*Kártyafigurák*).

De valódi játékszer híján megteszi egy zöld falevél is: Eliza „lyukat fúrt a levél közepébe, a nap felé tartotta, keresztülnézett rajta” (*A vadhattylúk*). A kislánynak ez a cselekedete az örökös gyermeki, a dán író számára is ismert, játékszükségletre mutat. A gyerekek bárhol és bármikor éljenek, mindent játékká varázsolnak. Hasonló módon töltik idejüket korunk gyermekei is Nemes Nagy Ágnes két versében. A gesztenyefa levelében egy óriás tenyerét vélik fölfedezni, majd a levél „ujjait” meg is számlálják (*Gesztenyefalevél, Hány ujsa van?*).

Andersennél mindamellet a vidám gyermeki szórakozás olykor igencsak nyugtalanító tevékenységgé változhat. Kay lapos, éles jégdarabokat gyűjt, melyekből „művészi mintákat, alakokat rakosgatott ki”, „az értelem jeges játéka volt ez”, „de sohasem sikerült neki azt a szót kirakni, amit szeretett volna: *Örökkévalóság*” (*A hókirálynő*).

Az író a szabadba is kiviszi játszani gyermekhőseit. Például Ib és Krisztinka „várat építettek, árkot ástak, mindenhová bekukkantottak” (*Ib és Krisztinka*), a *Bodza-anyókában* a kisfiú és a kislány kertet ültet, és ugyanebben a történetben a vénséges vén matróz gyermekkorára emlékezve így szól feleségéhez: „– Emlékszel-e? [...] Aprócska gyerekek voltunk, és együtt szaladgáltunk, játszadoztunk ugyanebben az udvarban, ahol most ülünk. Zsenge vesszőket dugdostunk a földbe: kertet ültettünk.” Az idős tengerész gyermekként kis hajót is farigcsál magának, amelyet a sarokban álló vizesdézsában úsztat. A csavargófiúk pedig újságpapírosból hajtogatnak csónakot, abba ültetik az ólomkatonát, „s az már röpült is lefelé az utcacsatornán” (*A rendíthetetlen ólomkatoná*). Csónakká változhat az egyszerű tojánhéj is; a csibészek, árboc gyanánt, beleszúrják Andersen gögös tűjét (*A nagyravágyó tű*). Az író szerencsétlen ganajtúróját is megúsztatják a tóban. A kertész kisfia meg a barátja egy bőreszakadt, ócska facipőbe ülteti, cérnaszállal egy pálcikához kötözi: „Matróz lett hát a boldogtalan, ha tetszett neki, ha nem.” (*A ganajtúró bogár*)

Látjuk, hogy a gyermeki játék Hans Christian Andersen meséiben nem mindig ártatlan, igencsak kegyetlen is lehet. Az emberi (gyermeki) természet sötétebb, durvább oldalát egyes történeteiben és elbeszéléseiben is bemutatja az író (például: *Szomszédok*). Az ötéves Máriának az okozza a legnagyobb örömet, amikor „korbáccsal veri a vadászkutyákat” (*A baromfiólbéli Gréta ősei*), Inge pedig már tipegő gyermek korában abban leli mulatságát, hogy az összefogdosott legyeknek kitepi a szárnyát, s csúszómászó férgeket csinál belőlük. „Cserebogarakat, ganajtúrókat is fogott, tút szúrt a hátukba, aztán egy zöld levélkét vagy papírszeletet tartott a lábuk alá”, s tapsikolva figyeli a bogarak kínlódását (*A lány, aki kenyérré hágott*).

Inge alakja mintha azokat a gyermekfigurákat vetítené előre, melyeket majd csak a XX. század fedez fel a maga számára. A modern irodalomban a gyerekek többé nem pusztán romlatlan, aranyos kis teremtmények. Kegyetlenségükben még a legszörnyűbbet is képesek elkövetni! Gondoljunk csak Csáth némely novellájára (pl. *Fekete csönd*), ahol az állatok kínzása és elpusztítása mintegy előjátéka a későbbi emberölésnek. Így *A kis Emmában* a gyerekek „akasztást” játszanak, előbb macskákon gyakorolnak, hogy azután barátnőjüket is kivégezzék. Vagy másutt (*Anyagyilkosság*) a Witman fiúk élvezettel boncolnak eleven állatokat, hogy azután szemrebenés nélkül leszúrják alvó anyjukat.

Azonban Andersen meséiben nemcsak a gyerekek játszanak, hanem maguk a játékszerek is. Életre kelt tárgyairól már sokan szóltak, de úgy tűnik, ebből a szemszögből még nem vizsgálta őket senki. A legkülönbözőbb játékokat játsszák: „vendégesdit”, „bált” (*A rendíthetetlen ólomkatoná*), „lakodalmast” (*Ole Luköie*), vagy bábszínházban lépnek föl (*A pásztorlány meg a kéményseprő*) – hol is másutt, hiszen ismerjük az író színház iránti szenvedélyét, s ha hihetünk önéletrajzának, még tizenhat évesen is előadásokat rendez bábszínházában, s babaruhákat varr bábjainak!

A *Kártyafigurákban* a szív alsótól megtudjuk, hogy a király és a dáma kiskoruktól fogva pompásan éltek, „nem jártak iskolába, hanem egész nap mulattak, kastélyokat építettek és romboltak, ólomkatonákat tördeltek és babákkal játszottak. Ha egy karéj kenyeret kértek, olyat kaptak, mely mindkét oldaláról meg volt vajazva és porcukorral volt meghintve”. Íme, a dán író a játékkártyák „édes” életét ecsetelve, ismét úgy gondolkodik, mint a gyermek. A gyermeki kívánság jut kifejezésre a szerző hosszabb útleírásában, „omnibusz” novellájában is (*Képek nélküli képeskönyv*), amidőn a kislány imádságában a „mindennapi kenyerünket add meg nekünk má”-hoz hozzáteszi: „és sok vajat a kenyérre!”

Andersen meséiben még a felnőtt hősök is játszanak. Azonban tevékenységük néha eltér a gyermekalakok játékától. Míg az utóbbiaknál gyermeki létük lényegéről van szó, addig az előbbieknél, mondjuk, pusztá una-

lomból is történhet a játék. A *disznópásztorban* a hercegő és udvarhölgyei „vendégfogadást” játszanak, „mert hát egyéb dolguk nemigen akadt”. A semmittevő hercegő, akárcsak egy elkényeztetett kölyök, mindenáron meg szeretné kapni a szép kis kondért és a csörgőt is, melyeket az álsruhás királyfi készített. Még arra is hajlandó – igaz, nem valami szívesen –, hogy megcsókolja a szutykos disznópásztort, csak hogy övéi lehessenek ezek a játékszerek. A császár leánya, ahogyan dr. Moskovszky Éva megfigyelte, „mintha csak napjaink gyermeke volna – többre becsüli a természet csodáinál az elmés kis szerkezeteket”.⁸

Olykor a felnőttek azért játszanak, hogy felhívják magukra a figyelmet, hogy kivívják mások csodálatát. A *fülemülében* az udvari dámák vizet vesznek a szájukba, s csattogni próbálnak, hogy őket is fülemülének véljék.

A *repülő ládában* a kereskedő fia elherdálja apjának teljes vagyonát, játéka tékozlásba vezet: „bálba járt minden éjjel, bankóból ragasztott papírsárkányt, s lapos kavicsok helyett aranypénzeket ugratott a víz színén”.

Azután a meseíró megismertet bennünket egy bizonyos diákkal is (megléhet, éppen saját alteregójával), aki több történetének is hőse, és a legtöbb gyermeki vonást hordozza magában. Nemcsak szereti a gyerekeket és játszik velük, hanem ő maga is jócskán élvezi a játékot: „igen sokat beszélgetett a kis Amáliával és annak babáival” („*Táncolj, táncolj, babácska!*”), a kislányt egy dalocskára is megtanítja, melyet az majd a babáinak fog előadni; Idának pedig különféle mulatságos és vidám képecskéket vág ki papírból (*Idácska virágai*).

„– Most egy mesét! Egy mesét!” – követelik a gyerekek egy alacsony, kövér embertől *A fenyőfában*. A köpcös csupán egyetlen mesét hajlandó elmondani nekik. A gyerekek a *Mákszem Matyi* és az *Együgyű Jankó* között választhatnak. Mindkettő – figyelmeztet bennünket Josip Tabak⁹ –, tulajdonképpen Andersen meséje. Így jelenik meg tehát az író közvetlen módon, a háttérben – akárcsak Hitchcock a maga filmjeiben – saját meséiben is. Ekként mesél a gyerekeknek a „mulatságos öregúr” az emeletről (*Bozza-anyóka*), az író *Nagyanyója*, aki „a legszebb meséket tudja elmondani”, azután *Ole Luköie*, hiszen „nincs a kerek világon senki, aki olyan gyönyörű meséket tudna”, mint ő; itt van a diák is, aki „a legszebb meséket mesélte” (*Idácska virágai*), valamint keresztapa, mert ő is „ismeri az összes mesét és történetet” (*Mit mondott az egész család*).

A mesemondás, illetve -hallgatás, vagyis a „mese a mesében” szituációja, gyakori Hans Christian Andersen műveiben. „Előveszem a meséskönyvem, és mesélek belőle a gyerekeknek. Azok csöndben ülnek, hallgat-

⁸ Dr. Moskovszky Éva: *Utószó*, in:

<http://kamjt.fw.hu/cikkek/moskovszky/andersenutoszo.html>

⁹ Hans Christian Andersen: *Bajke i priče*. Mladost, Zagreb, 1981, 131.

nak [...]” – így szól az öreg December anyóka (*Tizenketten a postakocsin*). Ellenben, nemcsak a szerző gyermekhősei kedvelik a meséket, hanem a felnőttek is. Az író ezúttal is eltörli a gyermek- és a felnőttkor közötti éles határt. A szultánkisasszony szülei, például, nagyon szeretik őket, az anya a tanulságosakat, az apa pedig a mulatságosakat. Az ifjú ezért nászajándékul nem hoz nekik semmi mást, mint egy mesét. (*A repülő láda*). Néha a felnőttek sokkal nagyobb türelmetlenséggel várják a mesét, mint a gyerekszereplők. *A lidércek a városban vannak* című elbeszélés főhőse szüntelenül a mesére gondol, mintha más nem is létezne a földkerekségen. „Hát nem volt még elég a meséből?” – förmed rá a lép asszonya.

Ellenkezőleg, magának Andersennek sem elég soha a meséből.

„Képzeljék el ezt a művészetet – mondja a Nobel-díj és az idei Andersen-díj birtokosa, Günter Grass – Vegyenek csak két mesét: *A császár új ruháját* és a *Borsószem-hercegisasszonyt*. Ezek igen rövidek, még két és fél gépelt oldalt sem tesznek ki, mégis éppen olyan ismertek, mint a *Lear király* és a *Hamlet*; a két mese nyomán egész színpadi művek születtek. Tudni kell ilyen kis helyen olyan hősöket teremteni, melyek ismertek az egész világon.”¹⁰

Úgy gondoljuk, hogy *A tűzszerszám* katonája is besorolható a halhatatlan és általánosan ismert hősök közé. A harmadik kutyánál, melynek „akkora volt egy-egy szeme, mint a Kerek-torony”, aranyra lel. Ezért a temérdek pénzért, írja Andersen, megvehette volna „a kalácsütő asszonyok minden marcipán malacát, a világ valamennyi ólomkatonáját, kisostorát meg hintalovát”. A szerző iménti megállapítása szintén az egész opusban fellelhető gyermeki látásmódra utal, mely, ezek szerint, a szövegek mélyebb rétegeiben is föllelhető, csak talán a felszínes olvasáskor elkerüli figyelmünket.

Az örök „gyermekit” tetten érhetjük a párbeszédekben is. Hans Christian Andersen meséiben és történeteiben sokszor a hősök pont úgy beszélnek, mint a gyerekek szoktak egymás közt: kicsúfolják, kinevetik, le-torkolják a másikat, sűrűn hancegnek, foghegyről és pökhendin válaszolnak a föltett kérdésre. Példának okáért a tubákosszelence szemtelen ördögfiókja így támadja le az ólomkatonát: „Minek mereszted a szemed olyanra, aki ügyet sem vet rád?” (*A rendíthetetlen ólomkatona*). *A tűzszerszám*ban a katona a következő szavakkal fordul a malomkerékszemű kutyához: „Mit bámulsz rám, mint borjú az új kapura? [...] Még kiesik a szemed!” Továbbá a patkányok elégedetlenségükben a szegény fenyőfának szemére vetik, hogy csak azt az egyetlen mesét ismeri, amelyet a kövértől

¹⁰ Astrid Pietrus: *Grass dobitnik Andersenove nagrade*, in: <http://www2.dw-world.de/croatian/kultur/1.131742.1.html>

tanult: „Nyomorúságos mese ez! Nem tudsz olyat, ami faggyúról meg szalonnáról szól?” (A *fenyőfa*). „Kövér vagy, buta és fertelmes ábrázatú!” – jellemzik a hányaveti, fiatal zöld békák a varangyot. – „A porontyaid pedig valamennyien rád ütöttek.” (A *béka*). A tyúk pedig ekként hallgattatja el a rút kis kacsát: „Tudsz tojni?” – „Azt bizony nem!” – „Akkor fogd be a csőrödet.” (A *rút kis kacsa*)

A dán és a világirodalom nagy írója tehát sohasem „lépett át a gyermekkor küszöbén”.¹¹ Ott maradt valahol egy gyerekszobában, ólomkatonái, babái és papírmásé kastélyai között, és mesél nekünk. Mi pedig, gyerekek és felnőttek, még mindig és újra hallgatjuk őt, mert mindaz a szépség és igazság, amit emberek a földi életben valaha megláthatnak¹², együtt van ennek a gyermeklelkű írónak a könyveiben.

*

Elhangzott Újvidéken a Zmaj Játékok keretében megrendezett, a *Hans Christian Andersen elbeszélő művészete, annak recepciója és irodalmi reflexiói* című tudományos tanácskozáson *Prava ruža i veštacki slavuj* (Dečje u bajkama i pričama Hansa Kristijana Andersena) címmel 2005. VI. 7-én.

¹¹ A „*Táncolj, táncolj, babácska!*” című rövid történetben olvassuk: „A babák megértették a dalt. És megértette a diák is. Ő maga költötte, és azt mondta, hogy gyönyörű. Csak a néni nem értette meg, hiszen ő már nagyon régen átlépett a gyermekkor küszöbén. »Mindez butaság« - mondta. Ellenben a kis Amália még a gyermekkorban időzött, és énekelte ezt a dalt.”

¹² A *vörös Esztiben* írja Csáth: „Andersen bácsival mindvégig jó barátságban maradtam. [...] Az algebrai leckék után ismét Andersen bácsit vettem elő, úgy éreztem, hogy mindaz a szépség és igazság, amit emberek a földi életben valaha is megláthatnak, együtt van a rongyos kis könyvben. És ha őszbe hajló nyári estéken kinn bolyongtam a kertben, sokszor vártam, hogy az út valamelyik kanyarulatánál Andersen bácsi jön majd velem szemközt.” (In: Csáth Géza: *Ismeretlen házban I.* Novellák, drámák, jelenetek. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977, 118.)

IRODALOM

- Andersen legszebb meséi* (fordította és átdolgozta: Rab Zsuzsa). Móra Könyvkiadó, Budapest, 1973
- Andersen: *A disznópásztor* (ford.: Bodrits István). Forum, Novi Sad–Savremena škola, Belgrád–Mladinska knjiga, Ljubljana, é. n.
- Andersen, Hans Christian: *Bajke i priče* (fordítás és utószó: Tabak, Josip) Mladost, Zagreb, 1981
- Andersen, Hans Kristijan: *Bajke i priče* (ford., vál. és utószó: Vujičić, Petar) Nolit, Beograd, 1992
- Andersen, Hans Kristijan: *Devojčica sa šibicama i druge bajke* (ford.: Vujičić, Petar, vál.: Ognjanović, Dragutin, utószó: Panić, Slavica). Izdavačka kuća „Dragan Laković”, Saraorci, 1996
- Andersen, Hans Kristijan: *Izabrane bajke* (fordította: Vujičić, Petar), IP „Beograd”, Beograd, 1990
- Andersen, Hans Kristijan: *Najlepše bajke* (ford.: Vujičić, Petar, vál.: Štević, Danica). Prosveta, Beograd, 2002
- Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Európa Könyvkiadó–Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1957
- Csáth Géza: *Ismeretlen házban I*. Novellák, drámák, jelenetek. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977
- Csáth Géza: *Ismeretlen házban II*. Kritikák, tanulmányok, cikkek. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977

